

УДК 502.5:332.3

Полянський С.В. – доцент кафедри фізичної географії СНУ ім. Лесі Українки

Полянська Т. О. – асистент кафедри міжнародних економічних відносин Луцький національний технічний університет

Снитюк Д. О. – студентка 7-го курсу географічного факультету СНУ ім. Лесі Українки

Сільськогосподарські земельні ресурси та їх динаміка і структура використання у Волинській області

У статті подано результати дослідження структури земельного фонду та особливостей землекористування Волинської області в розрізі її адміністративних одиниць. Розраховано коефіцієнти розораності території та сільськогосподарських угідь, рівень сільськогосподарської освоєності, частку лісовкритих площ, співвідношення природних і господарських угідь. Здійснено порівняльний аналіз отриманих показників та рекомендованих параметрів екологічної збалансованості територіальної організації.

Ключові слова: Волинська область, земельні ресурси, структура земельного фонду, ґрунти, рівень сільськогосподарської освоєності, лісистість, розораність сільськогосподарських угідь, мінеральні добрива.

Полянский С. В., Полянская Т. А., Снитюк Д. О. Сельскохозяйственные земельные ресурсы их динамика и структура использования в Волынской области

В статье представлены результаты исследования структуры земельного фонда и особенностей землепользования Волынской области в разрезе ее административных единиц. Рассчитаны коэффициенты распаханности территории и сельскохозяйственных угодий, уровень сельскохозяйственной освоенности, долю лесопокрытой площади, соотношение природных и хозяйственных угодий. Осуществлен сравнительный анализ полученных показателей и рекомендуемых параметров экологической сбалансированности территориальной организации.

Ключевые слова: Волынская область, земельные ресурсы, структура земельного фонда, почвы, уровень сельскохозяйственной освоенности, лесистость, распашка сельскохозяйственных угодий, минеральные удобрения.

Polianskiy S.V., Polianska T. O., Snytiuk D. O. The article presents the researching results structure of the land fund and features of land using in Volyn region in terms of administrative units

Coefficients of the plowing territory and agricultural lands, level of agricultural familiarization, part of forested areas, correlation of natural lands and farmlands is calculated. The comparative

analysis of the obtained indicators and recommended parameters of ecological balance of the territorial organization is carried out.

Key words: Volyn region, land resources, structure of land fund, soils, level of agricultural familiarization, forestry, plowing agricultural lands, mineral fertilizers.

Постановка наукової проблеми та її значення.

На сьогодні є актуальною потреба у проведенні досліджень щодо використання, відтворення і збереження земельних ресурсів у Волинській області. Зміна економіко-екологічної ситуації, створення нових форм землекористування у Волинській області потребує досліджень, що дають змогу визначити напрямки і шляхи підвищення раціонального землекористування. Стан розораності земель Волинської області є високим і має тенденцію до зростання площ техногенно забруднених і малопродуктивних земель.

Аналіз останніх досліджень цієї проблеми.

Детальний опис ґрунтів Волинської області та їх меліорація подано в монографіях [2; 5]. Вивчення структури земельного фонду та особливостей землекористування території певною мірою дає відповідь на питання про ступінь збереженості природної рослинності та стійкість геосистем до антропогенних навантажень, а результати таких досліджень є суттєвим науковим підґрунтям для оптимізації ландшафтноеккологічної організації території. Короткий огляд публікацій за темою. На сьогодні існує багато наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених, присвячених питанням раціонального використання земельного фонду. Детальний огляд історії досліджень проблем ландшафтно-екологічної оптимізації території в цілому та різних аспектів використання й охорони сільськогосподарських земель зокрема відображено в статтях [1; 3]. Стан земельних ресурсів та особливості землекористування у Волинській області досліджували Павловська Т. С., Полянський С. В., Полянська Т. О., Потапова А. Г., та ін. [4; 68].

Метою даного дослідження є аналіз структури земельних угідь Волинської області для вирішення завдань ландшафтноеккологічної оптимізації території. Для досягнення мети вирішувалися такі завдання: 1) вивчити історію досліджень стану земельних ресурсів та особливостей землекористування у Волинській області; 2) проаналізувати фізико-географічні умови як передумову формування сучасної структури земельного фонду; 3) з'ясувати структуру земельного фонду; 4) визначити й проаналізувати рівень сільськогосподарської освоєності, коефіцієнти розораності території, розораності сільськогосподарських угідь, частку лісовкритих площ, співвідношення природних і господарських угідь.

Матеріали й методи дослідження. Під час дослідження було використано інформацію подану Головним управлінням статистики у Волинській області за 2018 рік, літературні та інтернет-джерела, форму 6-зем Головного управління Держгеокадастру у Волинській області,

цифрову топографічну карту Волинської області 1:200 000. У роботі застосовано такі методи, як порівняльно-географічний, картографічний, статистичний, графічний тощо.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.

Сільськогосподарські угіддя є основним продуктивним видом земель загальною площею. Вони поділяються на рілля, багаторічні насадження, сінокоси та пасовища. Важливим показником землезабезпеченості населення регіону є площа сільськогосподарських угідь, зокрема ріллі, не тільки загальною, а й на душу населення. Забезпеченість на душу населення сільськогосподарськими угіддями у Волинській області перебуває в динамічному стані.

Загальний аналіз землекористування показує, що воно розраховане на максимальне досягнення вигоди без відповідних землезберігаючих витрат: у господарський оборот залучені майже всі земельні ресурси. По-перше, у Волинській області надто високий рівень розораності земель активно використовуваного фонду (сільгоспугідь), що сягає 79,5 % (табл. 1).

Таблиця 1.

Забезпеченість сільськогосподарськими угіддями на душу населення у Волинській області, га [8].

Райони	роки					
	2013	2014	2015	2016	2017	2017 в %
Зона Лісостепу	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7	100
В.-Волинський	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	100,0
Горохівський	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	100,0
Іваничівський	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4	100,0
Локачинський	2,1	2,1	2,1	2,1	2,1	100,0
Луцький	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	100,0
Зона Полісся	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	100
К.-Каширський	1,1	1,0	1,0	1,0	1,0	100,0
Ківерцівський	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	100,0
Ковельський	2,2	2,2	2,3	2,3	2,3	105,0
Любешівський	1,4	1,4	1,3	1,3	1,3	93,0
Любомльський	1,6	1,7	1,7	1,7	1,7	106,3
Маневицький	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	100,0
Ратнівський	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	100,0
Рожищенський	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7	100,0
Старовижівський	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7	100,0
Турійський	2,7	2,7	2,7	2,8	2,8	104,0
Шацький	1,3	1,2	1,2	1,2	1,2	92,3
Всього в області	1,1	1,1	1,1	1,1	1,2	109,0

По-друге, наявні орні землі далеко не однаково повноцінні: 32,8 % уражені водною, а 54,2 % – вітровою ерозією. Найбільше страждають від ерозії чорноземи: близько 70 % їх загальної площі уражено ерозією різного ступеня. До 0,8 млн. га орних земель заболочені; 0,9 млн. га – засолені; 0,2 млн. га – солонцюваті, а 0,2 млн. га – кам'яністі. По-третє, у Волинській області має місце не завжди сприятливе співвідношення окремих видів земельних угідь, тобто між ріллею, лісами, луками, пасовищами, водоймами, хоч порівняно з аналогічними

показниками в Україні у регіоні істотно краща екологічна ситуація. Погіршення екологічної стабільності земельної території призводить до порушення природної структури та рівноваги. Особливо несприятливо впливає на формування структурної рівноваги зменшення лісистості. Так, загальна площа лісів (включаючи і полезахисні лісосмуги) займає у Волинській області понад 20 % території, тоді як у США і розвинутих європейських країнах лісистість становить 25–30 %. Особливо низька лісистість території в зоні Лісостепу регіону, де в розрізі окремих районів вона не перевищує 15–18 % (рис. 1). Бажано довести лісистість в цілому в області до 35 – 40 %, а в лісостеповій зоні збільшити хоча б в 1,5 раза.

Зазначена ситуація склалась під тиском максимально можливого залучення земельного фонду Волинської області в аграрне виробництво, оскільки тут більш сприятливі умови, що забезпечують одержання більшої кількості сільськогосподарської продукції з одиниці земельної площі і при нижчій собівартості, ніж в інших регіонах України.

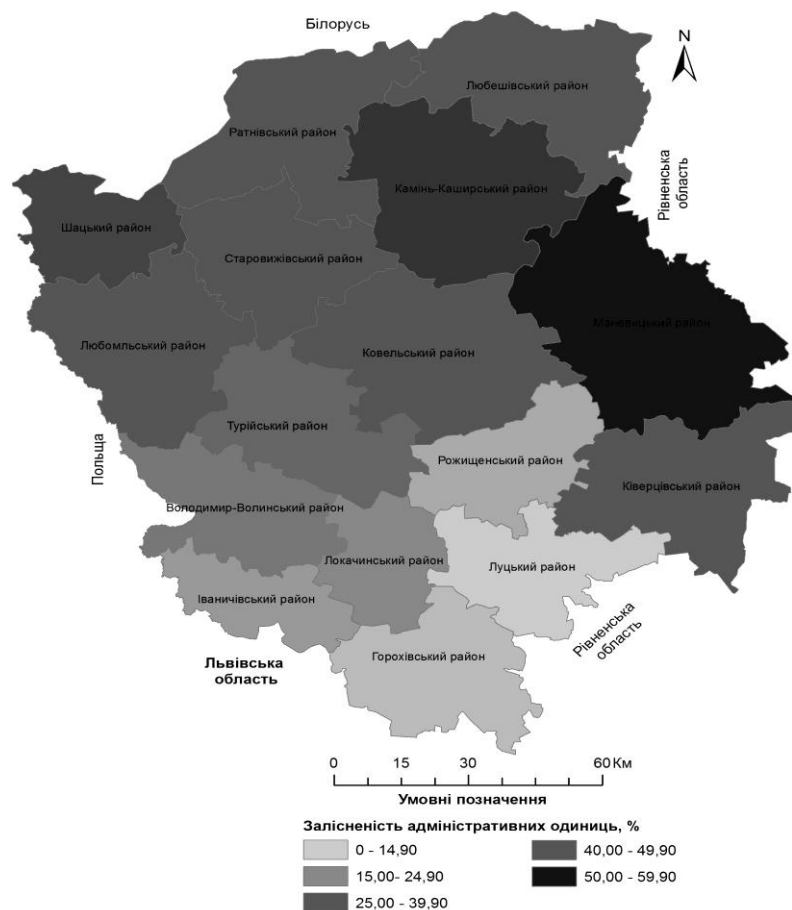

Рис. 1. Залісненість адміністративних одиниць Волинської області [5]

Набувши статусу «житниці», Волинська область, окремо взята, займає досить вагоме місце у виробництві загалом у державі продукції сільського господарства, зокрема зерна, соняшнику, цукрових буряків, картоплі, овочів і фруктів, м'яса, молока та іншої продукції.

Враховуючи постійність земельної території, аналітичним шляхом можна прийти до

висновку, що величина коефіцієнта сільськогосподарської освоєності території має тенденцію до зниження, особливо в останні роки. Це свідчить про зниження частки сільськогосподарських земель у структурі земельної території. Спостерігається явище відчуження земель із сільськогосподарського обороту для несільськогосподарських потреб. Величина середньозваженого коефіцієнта сільськогосподарської освоєності земельних ресурсів досить висока і перебуває в межах 72–84 % (табл. 2).

Таблиця 2

Забезпеченість орними землями на душу населення у Волинській області, га [8].

Назви районів	роки					
	2013	2014	2015	2016	2017	2017 в %
Зона Лісостепу	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4	100
В.-Волинський	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9	100,0
Горохівський	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	100,0
Іваничівський	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1	100,0
Локачинський	1,7	1,7	1,7	1,7	1,8	106,0
Луцький	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	100,0
Зона Полісся	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	100
К.-Каширський	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	100,0
Ківерцівський	0,6	0,7	0,7	0,7	0,7	117,0
Ковельський	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	100,0
Любешівський	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	100,0
Любомльський	0,8	0,8	0,8	0,8	0,9	112,5
Маневицький	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	100,0
Ратнівський	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	100,0
Рожищенський	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2	100,0
Старовижівський	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	100,0
Турійський	1,7	1,8	1,8	1,8	1,8	106,6
Шацький	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	100,0
Всього в області	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	100,0

Останніми роками фіксується зниження освоєності земельної території, оскільки територія областей є постійною величиною, то це засвідчує виведення земель із сільськогосподарського обороту. Пересічно площа сільськогосподарських угідь скоротилась з 2000 р. до 2017 р. на 13,7 %.

Висока розораність території, особливо сільськогосподарських земель знижує показники родючості ґрунту, поглиблює екологічну кризу в землекористуванні. Проте розораність земельної території не повністю відображає стан еколого-економічної ефективності використання землі. Доцільно провести дослідження коефіцієнта розораності сільськогосподарських угідь, що розраховується як відношення площі ріллі до площі сільськогосподарських угідь.

Розораність сільськогосподарських угідь порівняно з розораністю земельної території Волинської області, знизилась з 64,8 % у 2000 р. до 64,5 % у 2017 р. або на 0,5 %. Це засвідчує

те, що темпи виведення сільгоспугідь для несільськогосподарських потреб перевищують темпи виведення земельної території для потреб господарства.

Вилученню із сільськогосподарського обороту насамперед підлягають малопродуктивні та техногеннозабруднені землі [2; 5; 6]. Такі землі доцільно заліснити для поліпшення екологічного стану навколишнього середовища.

Землю неможливо вивчати без дослідження динаміки ґрунтової родючості, основними показниками якої є: процентний вміст гумусу, вміст рухомого фосфору й обмінного калію в мг/100 г ґрунту, динаміка рН та ін. Характеристика ґрунтів за вмістом гумусу, азоту, фосфору та калію за результатами агрохімічної паспортизації для земель сільськогосподарського призначення проводиться раз на 5 років (табл. 3; 4; 5; 6) [8].

Таблиця 3

Характеристика ґрунтів за вмістом гумусу станом на 01.01.2018 р.

Площа ґрунтів, %						Середньозважений показник, %
дуже низький < 1,1	низький 1,1-2,0	середній 2,1-3,0	підвищений 3,1-4,0	високий 4,1-5,0	дуже високий > 5,0	
1	2	3	4	5	6	7
18,19	69,66	11,27	0,75	0,13	-	1,56

Таблиця 4

Характеристика ґрунтів за вмістом азоту, що легко гідролізується станом на 01.01.2018 р.

Площа ґрунтів, %				Середньозважений показник, мг/кг ґрунту (Корнфілд)
дуже низький < 100	низький 101,0-150,0	середній 151,0-200,0	підвищений > 200	
1	2	3	4	5
76,61	13,95	1,57	11,14	122,3

Таблиця 5

Вміст у ґрунті рухомих сполук фосфору станом на 01.01.2018 р.

Площа ґрунтів, %						Середньозважений показник, мг/кг ґрунту (Чиріков)
дуже низький < 20	низький 21-50	середній 51-100	підвищений 101-150	високий 151-200	дуже високий > 200	
1	2	3	4	5	6	7
0,61	8,90	31,94	34,30	23,95	0,30	120,0

Таблиця 6.

Вміст у ґрунті рухомих сполук калію станом на 01.01.2018р.

Площа ґрунтів, %						Середньозважений показник, мг/кг ґрунту (Чиріков)
дуже низький ≤ 20	низький 21-40	середній 41-80	підвищений 81-120	високий 121-180	дуже високий > 180	
1	2	3	4	5	6	7
8,07	43,19	34,17	12,20	2,36	0,01	47,8

Для покращення родючості ґрунтів у 2017 р. сільськогосподарськими підприємствами та

фермерськими господарствами внесено 19 464 т мінеральних і 376 тис. т органічних добрив. У структурі мінеральних добрив переважають азотні добрива – 69 % (13 433 т), на калійні добрива припадає 17 % (3286 т) та на фосфатні – 14 % (2750 т) (рис. 2).

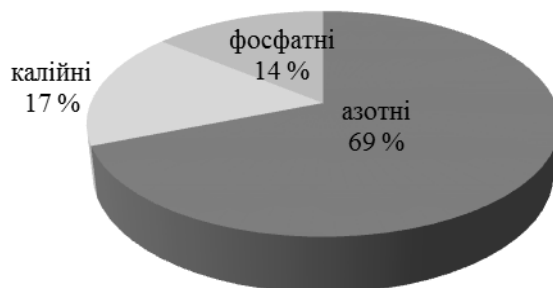

Рис. 2. Структура внесення добрив господарствами у 2017 р., %

Найбільше мінеральних добрив внесено сільськогосподарськими підприємствами та фермерськими господарствами Володимир-Волинського, Локачинського, Горохівського й Луцького районів. Тут внесення мінеральних добрив на один гектар посівної площі становить більше 125 кг. Найменший показник характерний для Камінь-Каширського та Маневицького районів (менше 1 кг на 1 га посівної площі).

Органічні добрива підвищують вміст гумусу та елементів живлення, поліпшують структуру ґрунту, а мінеральні – це складова поживних речовин для рослин. Обсяги внесення мінеральних та органічних добрив у цілому в регіоні останніми роками скоротились внаслідок об'єктивних економічних причин. Тенденція скорочення поголів'я тваринництва, яке є основним виробником органічних добрив, внаслідок зростання збитковості виробництва та збільшення матеріально-технічних затрат на внесення добрив, спричинили істотне зниження обсягів внесення органічних добрив.

Важливим екологічним і економічним аспектом ефективності системи удобрення є співвідношення між елементами живлення (азотом, фосфором і калієм) (рис. 2; табл. 4; 5; 6). Ґрунти зони Лісостепу Волинської області мають великі запаси (2,5–3 % від маси ґрунту) ґрунтового калію в різних формах. Використовуючи обмінні форм калію запаси його для рослин поповнюються за рахунок трансформації з інших недоступних рослинам форм (калійна буферність ґрунту). Невелику частину ґрунтів на півдні регіону становлять чорноземи різних типів. Це високородючі, багаті поживними речовинами ґрунти із сприятливими для рослин агрохімічними та агрофізичними властивостями. Вони мають значні запаси валового фосфору, проте водорозчинний рухомий фосфор перебуває в дефіциті. Родючість ґрунту та заходи щодо її підвищення мають прямий вплив на динаміку урожайності сільськогосподарських культур і економічні показники господарської діяльності: вартість валової продукції, валовий дохід, чистий дохід [1; 3; 7].

У Волинській області у 2017 р. вирощено 902,1 тис. т зернових та зернобобових культур усіма категоріями господарств. Простежено позитивну динаміку вирощування цих сільськогосподарських культур (5 % за рік). Це пов'язано зі сприятливими агрокліматичними умовами за останні п'ять років. Основними сільськогосподарськими виробниками зернових культур є господарства Горохівського (153,1 тис. т), Луцького (144,4 тис. т), Володимир-Волинського (91,4 тис. т), Локачинського (86,5 тис. т), Іванічівського (72,1 тис. т) і Турійського (64,3 тис. т) районів. На господарства цих районів припадає 84,1 % виробництва зернових (рис. 3).

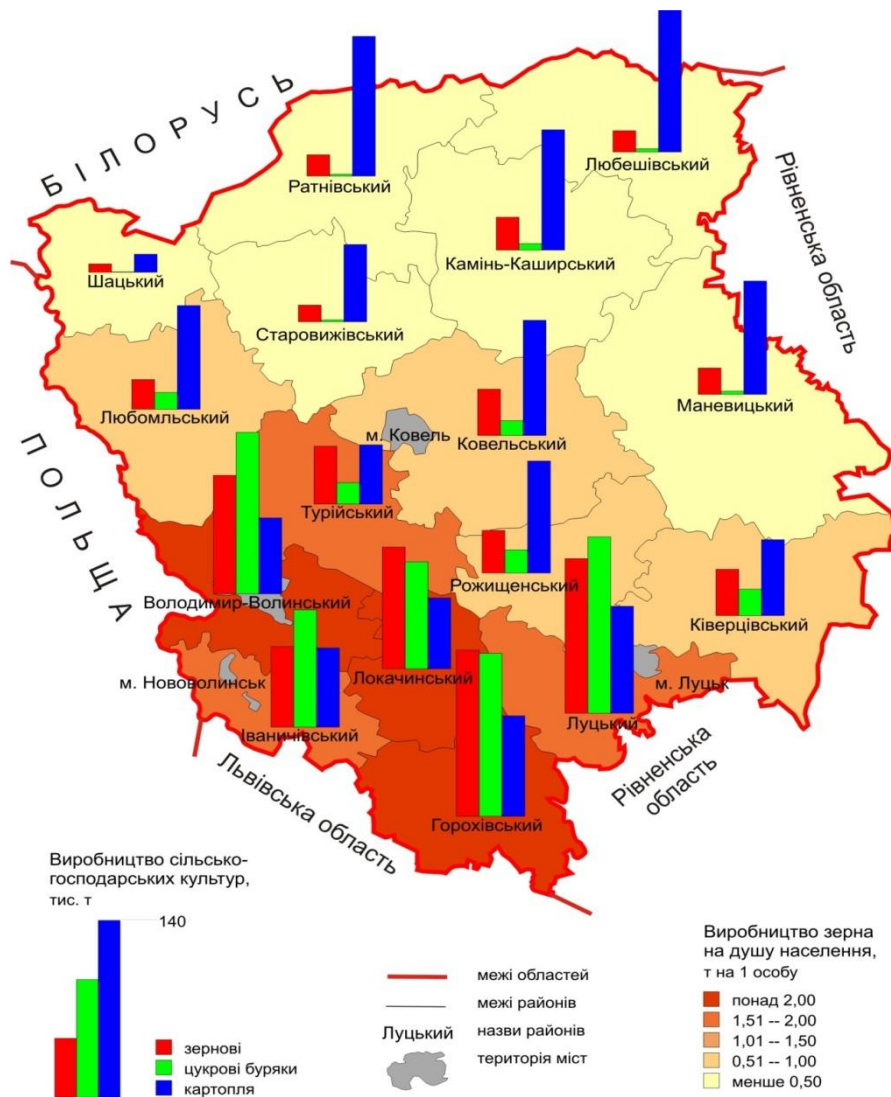

Рис. 3. Виробництво основних сільськогосподарських культур Волинської області у 2017 р [8].

Середня врожайність зернових і зернобобових культур у Волинській області – 41,6 ц/га. Більшою за пересічно обласну вона є в Луцькому (49,7 ц/га), Локачинському (49,6 ц/га), Іванічівському (48,3 ц/га), Горохівському (48,7 ц/га) та Володимир-Волинському районах. Простежено тенденцію збільшення врожайності зернових культур у сільськогосподарських підприємствах Волинської області за останні п'ять років удвічі (рис. 4).

Аналіз показав, що за останні роки виробництво продукції рослинництва скоротилося на 20–40 %.

Частка валової продукції рослинництва у продукції господарства зменшилася на 25,1 % (рис. 4).

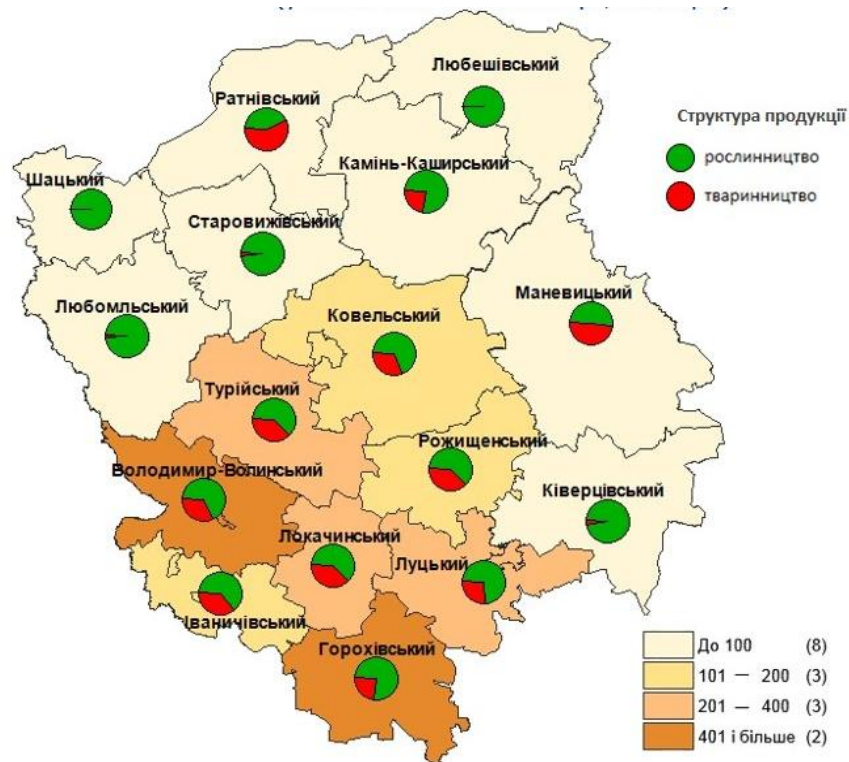

Рис. 4. Продукція сільського господарства у сільськогосподарських підприємствах 2017 р (у постійних цінах 2010р., млн.; грн.) [8].

Продуктивність землі визначається чинниками антропогенного впливу (інтенсифікація використання та ін.) та рівнем фактичної її родючості. Родючість – це здатність землі забезпечити потреби рослин у поживних елементах та інших ґрунтових факторах життя. Вона значною мірою піддається дії людини і залежить від рівня розвитку продуктивних сил. Усі засоби виробництва зношуються, а потім стають непридатними внаслідок фізичної і моральної зношеності. Земля, на відміну від інших засобів виробництва, за умови раціонального використання не тільки не втрачає родючості, а навпаки – поліпшує агроекологічний стан.

Висновки

У структурі земельного фонду найбільша частка припадає на землі сільськогосподарського призначення – 53%, 34% – ліси та лісовкриті площі, 6% – відкриті заболочені землі, 3% – забудовані землі, 2% – землі під водою, 2% – інші землі. Найвища забезпеченість спостерігається в таких районах, як Ковельський, Маневицький, Турійський і Шацький (4,0–4,1 га на душу населення), а найнижча – в Іваничівському і Ківерцівському (1,8–2,1 га на душу населення).

Розораність сільськогосподарських угідь порівняно з розораністю земельної території Волинської області, знизилась з 64,8 % у 2000 р. до 64,5 % у 2017 р. або на 0,5 %. Це свідчить про те, що темпи виведення сільгоспугідь для несільськогосподарських потреб перевищують темпи

виведення земельної території для потреб господарства.

Агроекологічна оцінка при високому антропогенному навантаженні знижується. Істотно, в 2–3 рази скоротилися обсяги внесення мінеральних та органічних добрив. Як наслідок, зменшилися обсяги виробництва валової продукції галузі рослинництва на 20–40 %.

Для забезпечення ефективного, раціонального та екологічнобезпечного використання сільськогосподарських земель на регіональному рівні доцільно створити сприятливі умови для підвищення ефективності виробництва мінеральних добрив за рахунок широкого використання вітчизняної сировинної бази фосфоритів і калійних руд, що дасть змогу знизити їхню собівартість.

Література

1. Економічний потенціал Волинської області: монографія / Алла Потапова, Надія Краснопольська. – Луцьк : Волиньполіграф, 2016. – 174 с.
2. Зузук Ф. В. Осушені землі Волинської області та їх охорона : монографія / Ф. В. Зузук, Л. К. Колошко, З. К. Карпюк. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 294 с.
3. Олійник Я.Б. Комплексно-пропорційний розвиток Волинської області в ринкових умовах: Монографія / Олійник Я.Б., Клімчук Б.П., Мельничук М.М. – Луцьк: Іванюк В.П., 2014.– 150с.
4. Павловська Т. С. Сучасна структура землекористування Луцького району: агроландшафтний аспект / Т. С. Павловська, О. В. Рудик, В. У. Волошин // Science and Education a New Dimension. Natural and Technical Sciences. – 2017.– V(14), Issue 132.– Budapest, 2017.– С. 20–23.
5. Полянський С. В. Ґрунти Волинської області та рекомендації щодо їх використання / С. В. Полянський // Сучасний екологічний стан та перспективи екологічно безпечного стійкого розвитку Волинської області: кол. моногр. / за ред. В. О. Фесюка. – К.: ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ», 2016. – 316 с.
6. Полянський С. В. Оцінка ефективності використання і збереження земельних ресурсів Волинської області / Полянський С. В., Князькова Т. О. // Економічні науки. Серія „Економічна теорія та економічна історія”: Збірник наукових праць ЛНТУ. – Луцьк : РВВ ЛНТУ, 2011– Вип. 8 (32). – С. 292–300.
7. Potapova A. H. Employment potential of the Volyn region: its content and importance in the conditions of the market economy / A. H. Potapova, A. Lemekhova // Часопис соціально-економічної географії : міжрегіон. зб. наук. пр. / Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2016. – Вип. 21(2). – С. 80–84.
8. <http://volynska.land.gov.ua/info/zemelnyi-fond-volynskoi-oblasti>.